

R. 1306 (M. 1890) Aydın Vilayet Salnamesine Göre Saruhan (Manisa) Sancağı ve İdarî Kadrosu

According to R. 1306 (A.D. 1890) Aydın Province Yearbook, Saruhan (Manisa) Sanjak and Administrative Staff

Demet KARASU*

Öz

Ege bölgesinin önemli şehirlerinden biri olan Manisa, verimli topraklarıyla tarih boyunca pek çok medeniyetin ilgisini çekmiştir. Osmanlı döneminde Manisa Sancağı, geleceğin Padişahlarına yönetimin öğretildiği yer olması hasebiyle bugün bile “Şehzadeler Şehri” olarak anılmaya devam etmiştir. Şehzadelerin valilikleri döneminde Manisa, ilim ve irfan yuvası olmanın yanında, imar faaliyetleri yönünden de en üst düzeyde nasibini almış ve günümüz Manisa’sının tarihi kültür mirası, bu yükselme devrinin bir ürünü olmuştur. Şehir, eskiçağlardan beri İç Anadolu’dan Ege kıyılarına ulaşım tarihî yolların kesişme noktasında olmasından dolayı ekonomik yönden de gelişme göstermiştir. Tarihi araştırmalarda başvurulacak önemli kaynaklardan bir tanesi Salnameler olup, bunlar resmî ve özel olmak üzere iki guruba ayrılmaktadırlar. Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye adıyla düzenli olarak tutulan resmî salnameler; Devlet Salnameleri, Nezaret Salnameleri ve Vilayet Salnameleri olarak üç bölümde incelenmektedirler. Konumuz dahilinde olan Vilayet salnamelerinde, Osmanlı Devleti’ne bağlı vilayetlerin yıllık olarak idari taksimatı ve teşkilatı, görevli memurları, maarif kurumları, tarihçesi, coğrafi yapısı, eski eserleri, nüfusu, zirai ve ticari üretimi, gibi pek çok konuya yer verilmiştir. Bu yönüyle vilayet salnameleri, XIX. yüzyılın ortasından itibaren merkez ve taşra teşkilatı hakkında önemli bilgiler veren çok değerli ana kaynaklardır. Resmî olarak tutulan ve çalışmamıza konu olan R. 1306 (1890) yılına ait Aydın Vilayet Salnamesi ışığında Saruhan Sancağı, idari, sosyal, ekonomik, coğrafi ve demografik açılardan ele alınmaya çalışılacaktır. Böylece XIX. yüzyılın sonlarında bölgenin genel vaziyeti ortaya çıkarılarak geniş bir perspektiften yerel tarih incelemesi yapılmış olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Tarih, Osmanlı Devleti, Aydın Vilayet Salnamesi, Saruhan Sancağı, Manisa.

Abstract

Manisa, one of the important cities of the Aegean region, has attracted the attention of many civilizations throughout history with its fertile lands. During the Ottoman period, Manisa Sanjak continued to be known as the "City of Şehzades" even today because it was the place where the future Sultans were taught the administration. During the governorship of the şehzades, Manisa, besides being a home of science and wisdom, had its share in terms of construction activities at the highest level, and the historical cultural heritage of today's Manisa has been a product of this rising period. Since ancient times, the city has also developed economically because it is at the intersection point of historical roads that reach the Aegean coasts from Central Anatolia. One of the important sources to be consulted in historical researches is Salnames and they are divided into two groups as official and private. Official salnames held regularly under the name of Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye and are examined in three parts as State Salnames, Ministry Salnames and Provincial Salnames. In the provincial yearbooks, which are within the scope of our subject, many subjects such as the annual administrative division and organization of the provinces of the Ottoman Empire, their officials, educational institutions, their history, geographical structure, antiquities, population, agricultural and commercial production have been included. In this respect, provincial yearbooks are very valuable main sources that provide important information about the central and provincial organization since the middle of the XIX. century. Saruhan Sanjak will be tried to be discussed in terms of administrative, social, economic, geographical and demographic aspects in the light of the Aydın Province Yearbook of R. 1306 (1890), which is officially kept and is the subject of our study. Thus, at the end of the XIX. century, the general situation of the region will be revealed and local history will be analyzed from a broad perspective.

Keywords: History, Ottoman Empire, Aydın Province Salname, Saruhan Sanjak, Manisa.

Extended Summary

The aim of this study is to give information about the socio-economic, cultural, and physical structure of Saruhan (Manisa) Sanjak of Aydın Province in 1890. It is also to bring the administrative staff of that period to light.

* Dr. Öğr. Üyesi, İzmir Bakırçay Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, demetdural@hotmail.com/ORCID- 0000-0003-4784-6671

Are there any non-Muslim subjects in its population? What is the state of the sanjak in terms of economy and are there any positive or negative factors affecting it? Does it matter in terms of trade and marketplace? What is the status of import and export? How many accidents belong to the period? Is it a productive region in terms of production and what is produced? Does its physical structure contribute to its economy? What are the underground and aboveground resources? What is the geographical position of the sanjak and has this position had a benefit? What are the administrative units of the period and who are the officials in the administrative staff in the sanjak?

In the literature review made before the study, it was noted that there were studies on Aydın Province yearbooks, however, there was no detailed study on Saruhan sanjak, which was included in this year's yearbook. In the studies on the yearbooks, either different sanjaks were examined or focused on certain accidents of the sanjaks. In addition, the administrative staff of this period has not been revealed in detail. In the study, all studies, and publications about Salname, Aydın Province Yearbooks, Saruhan Sanjak were examined and mostly PostgreSQL data-based publications were used. In addition, research works were also used to support the study. When the literature reviews and the study prepared are examined, the intersection point of both sides has been the data about the yearbooks and Aydın province. However, the detailed information about the Saruhan (Manisa) sanjak of that period has not been found in the study in question.

In the study conducted in this context, Provincial Yearbooks were used because they hold more reliable information since there are state records about Saruhan Sanjak in 1890. To support the study, the studies conducted on the subject were also examined and a data was revealed. In addition, by comparing the given information, mathematical data such as "production, population, trade" were revealed. During the research, there were differences between place names, accident numbers or mathematical data, and the Yearbook was adhered to in this regard. While the research was being prepared, the yearbooks about the aforementioned province were translated into contemporary Turkish, many studies such as research works, dictionaries, postgraduate theses, and academic web pages were examined, and the study appeared.

Looking at the administrative structure of Saruhan Sanjak in 1890, it was observed that the number of townships and townships changed. One of the remarkable points in the study is that the population of the sanjak consists of people belonging to various races and religions, and the total population is given without gender discrimination. We see that the sanjak lands are very fertile, and the product variety and production are plentiful. In addition, since 46% of the Sanjak lands are covered with forests and maquis, the export of products such as wood, coal and pine bark contributed to the city's economy. Although there have been difficulties in economic terms in some periods, it can be said that exports are high in terms of its location in general, and carpet weaving in particular has developed to a "world-renowned" degree. In those years, it is seen that the administrative organization was sufficiently formed considering the needs of the period, social participation in the administration was ensured, and non-Muslim subjects were not excluded and held administrative duties.

Considering the research on Aydın Provincial Yearbooks, it is seen that every year is not translated into today's Turkish, therefore there are deficiencies in terms of information between the years, and with this study, it has been tried to create a unity by removing some disconnections. As a result, I believe that this study will fill an important gap in the research to be made about Manisa and its surroundings.

Giriş

Saruhan, Aydın vilayetini terkip¹ eden baş sancağın yeridir (Sami, 1894, s. 2913). Manisa dağının (Sipylos (Sipil)) kuzey eteğinde ve Gediz nehrinin geçtiği ovanın kenarında bulunan Manisa (Emecen, 2009, s. 170; Sami, 1894, s. 2913) ise Anadolu'nun iç kesimlerini, Ege denizi kıyılarına bağlayan önemli bir yerleşim yeridir (Emecen, 2003, s. 577). Bu özelliğinin yanı sıra Osmanlı Devleti döneminde XVI. yüzyıl sonlarına kadar şehzadelerin idari tecrübe kazandıkları siyasi merkez olarak da dikkat çekmektedir (Ceylan, 2018, s. 14). Adını bölgeye yerleşen Magnetler'den alan ve Magnesia olarak tabir edilen şehir, Türk hakimiyeti sırasında Mağnisiye, Mağnisa, Manisa şeklinde ifade edilmeye başlanmıştır. Tarihi MÖ. II. bine dayanan şehir, bir süre Lidyalıların idaresinde kalmış ve onların Perslere yenilmesi üzerine MÖ. 546'da Pers satraplığına dahil edilmiştir. Ardından Büyük İskender'in nüfuzu altına giren Manisa, MÖ. 245 yılına ait bir kitabeden anlaşıldığı üzere bu yıllarda Smyrnalı (İzmir) bir kumandanın idaresinde askeri bir koloni olarak idare edilmiştir. MÖ. 190'larda Roma hakimiyeti altına alınan Magnesia, Roma'nın ikiye ayrılması üzerine Doğu Roma'nın Batı Anadolu'daki önemli askeri üslerinden biri haline gelmiştir. 1204'te Latinlerin İstanbul'u almasıyla İznik İmparatorluğu'nun sınırlarına dahil edilmiştir (Emecen, 2003, s. 577-578).

Anadolu'nun Moğol nüfuzu altına girmesiyle, Moğol baskısından kaçan (Şahin, 2016, s. 231) Türkmen boyları, Batı Anadolu bölgesine akın edip 1280'lerden itibaren siyasi birlikler kurarak bölgedeki şehirleri ele geçirmeye başlamışlardır. Bu akınlardan nasibini alan Manisa, bölgede faaliyet gösteren Saruhan Bey tarafından 1314 yılında zapt edilmiştir (Emecen, 2003, s. 578). Şehir, 1389-1390 yılında Yıldırım Bayezid zamanında Osmanlı idaresi altına alınmış (Emecen, 2009, s. 172) olsa da kısa bir süre sonra tekrardan Saruhanoğullarının hakimiyetine geçmiştir. Osmanlı Devleti buraya ancak 1415 yılında tam hakimiyet kurabilmiştir. Osmanlı Devleti'nde şehzadelerin sancağa çıkma usulünün devam ettiği sıralarda Manisa adeta ikinci bir siyasi merkez haline gelmiş, ancak şehzadelerin gelişi, aralarındaki taht mücadeleleri ve buradan padişah olarak ayrılmaları birtakım sorunları da beraberinde getirmiştir. Şehrin XVIII. yüzyılda güçlü ayan ailelerinden Karaosmanoğullarının etkisi altına girmesi, 1798'de çıkan yangın, XIX. yüzyılda Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın Anadolu'ya sevk ettiği kuvvetlerin şehri işgal etmesi gibi hadiseler Manisa için büyük talihsizlik demektir. Ayrıca Manisa, Yunan kuvvetlerinin Batı Anadolu harekâtı sırasında 26 Mayıs 1919'da şehre girmesiyle 1922 yılının Eylül ayına kadar Yunan işgalinde kalmıştır. Bu işgalin bedelleri de çok ağır olmuştur. Geri çekilen Yunan kuvvetleri şehri ateşe vermiş ve büyük yangın neredeyse şehrin tamamını etkilemiştir. Cumhuriyet döneminde ise bu tahribatın izleri kapanmaya çalışıldı ve şehir yeniden gelişmeye başlamıştır (Emecen, 2003, s. 578-579).

Salnameler ve Muhtevası

Son dönem Osmanlı Devleti tarihi için önemli ana kaynaklardan olan Salnameler, kelime anlamı olarak Farsça *sal* (yıl) ve *name* (yazılı şey, mektup) kelimelerinin birleşmesiyle oluşmuş ve yıllık anlamına gelmektedir (Sütçü, 2004, s. 80; Ünal, 2011, s. 588; Palalı, 2010, s. 1-2). Salnameler, resmî ve özel salnameler olmak üzere ikiye (Aydın, 2009, s. 51-52), resmî olarak yazılmış ve yayımlanmış olan salnameler ise "Devlet Salnameleri", "Vilayet Salnameleri" ve "Nezaret Salnameleri" diye kendi içerisinde üçe ayrılmaktadır. Bu üç salnameden kısaca bahsedecek olursak; Devlet Salnameleri Mustafa Reşid Paşa'nın öncülüğünde olarak 1847 (H. 1263) yılında Ahmed Vefik Paşa tarafından hazırlanmış ve *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye* adıyla 1847-1912 seneleri arasında düzenli olarak

¹ Terkip: Birkaç şeyi birleştirip yeni bir şey meydana getirme. Bk. Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türkî*, Çağrı Yayınları, İstanbul 2004, s. 400.

basılmıştır. Dünya Savaşı nedeniyle basımına ara verilmiş olsa da Türkiye Cumhuriyeti döneminde Türkiye Cumhuriyeti Devlet Yıllığı adıyla yeniden hazırlanmaya başlanmış ve 1928-1929 yıllarında Latin harfleriyle basılmıştır (Aydın, 2009, s. 52; Palalı, 2010, s. 3).

Devlet salnameleri, 1878 senesinde içerik olarak daha kapsamlı hale getirilerek devlet teşkilatı daha ayrıntılı biçimde verilmiştir. Örnek verecek olursak; Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan o yıla kadar gelmiş olan padişahların hal tercümeleleri, önemli devlet kademeleri ve o seneki memurların isimleri, atanma tarihleri, unvanları, görevleri, yabancı devletlerin hükümdarları ve elçileri, devletin idare şekilleri, yüz ölçümleri, nüfusları, askeri durumları, paraları ve bu paranın yabancı para birimlerinde karşılığını gösteren tablolar, panayırlardan dini günlere kadar sosyal hayatın içinden pek çok konu, Devleti'nin idari taksimatı olarak vilayet, sancak, kaza, nahiyeler ve köylere kadar ayrıntılı bir şekilde değinilmiştir (Aydın, 2009, s. 52; Palalı, 2010, s. 3-4).

Vilayet Salnamelerine gelince; Halep mektupçusu İbrahim Halet Bey'in yayımladığı *Fihrist-i Vilayet-i Halep* isimli salname bu alana bir örnek teşkil etmiştir. Tüm vilayetlere birer nüshası gönderilen bu örnek doğrultusunda her vilayetin birer salname hazırlamaları istenmiştir. Bu bağlamda resmî olarak hazırlanan ilk vilayet salnamesi 1866 senesinde *Salname-i Vilayet-i Bosna* adıyla Bosna Vilayetinde (Karpas, 2010, s. 37) yayımlanmıştır. Ardından sırasıyla Halep, Konya, Suriye ve Tuna eyaletleri de salnameler yayımlamışlardır. Verdikleri bilgiler bakımından Aydın, Bolu, Diyarbakır, Halep, Hüdâvendigâr (Bursa), Manastır ve Selanik salnameleri özellik arz ederler. Bazı vilayetler de bir tane bazılarında ise bu sayı 35'e çıkmış olup yekunda 504 adet Vilayet Salnamesi yayımlanmıştır. Bunların içinde Türkçe-Arapça, Türkçe-Rumca, Türkçe-Boşnakça ve hatta sadece Arapça olanları bile vardır (Duman, 2000, s. 5; Uyar, 2011, s. 34). İçerik olarak salnameden bahsedecek olursak farklılık arz etmekle birlikte, genellikle vilayetin coğrafyası, idari teşkilatı, teşkilatın içerisindeki memurları, idari taksimatı, ticareti ve nüfusu, tarihi, eski eserleri, okul, kütüphane, üretim faaliyetleri ve imareti gibi önemli bilgilere değinilmiştir (Aydın, 2009, s. 53; Palalı, 2010, s. 6-8).

Devlet Salnameleri kadar düzenli olmasa da Nezaret Salnameleri, ilk olarak Keçecizade Fuad Paşa tarafından neşredilmekle birlikte 1865-1908 yılları arasında nezaretler ve askeri kurumlar tarafından hazırlanarak basılmıştır. Daha çok askeri nitelikte olan ilk salname dışında, Bahriye Salnamesi, Nezaret-i Hariciyye Salnamesi, Rasadhane-i Amire Salnamesi, İlmiyye Salnamesi ve Rüşumat Salnamesi gibi çeşitleri de mevcuttur (Aydın, 2009, s. 52-53; Palalı, 2010, s. 5-6); Sütçü, 2004, s. 86-87).

Resmî olarak hazırlanan salnamelerin dışında özel kurum ve kişiler tarafından yayımlanan *Özel Salnameler* de mevcuttur. Bunların ilki Ali Suavi tarafından *Türkiye Fi Sene 1288* (1871) adıyla Paris'te yayımlanmıştır. Ayrıca Ebüzziya Mehmed Tefvik tarafından *Salname-i Hadika*, *Salname-i Ebüzziya*, *Rebi-i Marifet* ve *Nevsal-i Marifet* gibi çeşitli salnameler çıkarılmış (Sütçü, 2004, s. 85) ve muhteva olarak gazete ve dergilerde çıkan önemli yazılardan derlemelerin dışında, sanat, meslek ve sağlık konularına da yer verilmiştir. Bunlar dışında bu alana ait Musavver Nevsal-i Servet-i Fünun, *Salname-i Servet-i Fünun*, Milli Nevsal, Nevsal-i Afîyet ve *Salname-i Tıbbi*, el-Münakkah, Nevsal-i Asr, Nevsal-i Malumat, Nevsal-i Askeri, Nevsal-i Osmani, Nevsal-i Milli gibi pek çok özel salnameler de yayımlanmıştır (Aydın, 2009, s. 53-54; Palalı, 2010, s. 9-10).

Konumuz dahilinde bulunan Aydın Vilayet Salnameleri 1879-1908 yılları arasında 1891 yılında da 3 cilt olmak üzere toplamda 27 adet tutulmuştur.

Sancak Hakkında Genel Bilgi

Aydın Vilayetine bağlı bulunan Saruhan Sancağının merkez sancağı olan ve konum itibarıyla İç Anadolu'dan Ege kıyılarına kadar ulaşan tarihi yolların kesişme noktasında bulunan Manisa (Emecen, 2003, s. 577), eski çağlarda daha çok askeri üs özelliği taşıması nedeniyle bir kale olarak önem kazanmıştır. Şehrin sivil iskana açık bir yerleşme yeri olması Geç Roma ve Bizans zamanında gerçekleşmiştir. Halk, daha çok dere yataklarında yerleşmeyi tercih etmiş olup, Saruhanoğulları döneminde tespit edilen yerleşme yerleri olarak Cami-i Kebir (Ulucami), Çarşı, Bölücek, Gürhane, Derehamam, Zindan, Çapraslar, Narlıca, Serabad ve Girdeci (Yenice) adlı mahalleler (Karakuyu, 2007, s. 4) dikkat çekmektedir. XV. ve XVI. yüzyıllarda şehzadelerin Manisa'da ikametleri sırasında yaptırılan tarihi eserler zamanla çevrelerinde birer yerleşme alanının oluştuğu merkezlere dönüşmüş bu dönemlerde nüfus daha da yoğunlaşmıştır (Emecen, 2003, s. 579). Bu tarihi eserler arasında özellikle Manisa'da mimarice emsali nadir olan Ulucami² ile 200 küsur sene önce inşa edilen Kasr³-ı Ali, Salihli kazasında tiyatro veyahut mabet olduğu rivayet edilen kalıntılar, Alaşehir kasabasını çepeçevre saran surun harabeleri de turistik açıdan nüfus yoğunluğuna dolaylı olarak katkıda bulunmuştur (Vilayet-i Salname-i Aydın, 1306, s. 117).

Saruhan sancağının liva merkezi olan Manisa kasabasıyla doğrudan doğruya Manisa'ya bağlı kaza ve köylerde 87508 nüfus vardır. Soma, Turgutlu, Salihli, Alaşehir, Kula, Gördes, Timurcu, Eşme, Kırkağaç kazalarına sahip olan Manisa'nın bu kazalarından Somada 29722, Turgutlu'da 25377, Salihli'de 23757, Alaşehir'de 28243, Kula'da 28975, Gördes'de 32885, Timurcu'da 36334, Eşme'de 17924, Kırkağaç'da 20652, Aksar'da 29199 nüfus vardır. Bunların içinde İslam dinine mensup Müslümanlar dışında, Rum (Karpas, 2010, s. 127), Ermeni, Bulgar (Katolik), Yahudi ve Latin (Protestan) gibi çeşitli ırk ve dine mensup insanlar da var idi (Vilayet-i Salname-i Aydın, 1306, s. 91; Sami, 1894, s. 2914). Türkmen nüfusunun yoğun olduğu şehir gerek Saruhanoğulları gerekse Osmanlı hakimiyeti altında iken XVI. yüzyıla kadar Hristiyan nüfusu barındırmamaktadır. Tek Gayri Müslim topluluk ise Yahudiler idi. Zamanla Yahudi nüfusu azalırken Ermeni ve Rum nüfusu artmaya başlamıştır. XVII. yüzyılda şehzadelerin sancağa çıkma usullerinin kaldırılması, Celali isyanları, bozulan ekonomi, bir liman şehri olan İzmir'in yükselişi Manisa'nın durumunu sarsmış, bununla birlikte nüfus giderek artmış ve kapasite yetersizliği nedeniyle önemli zorluklar yaşanmıştır. Özellikle Celali isyanları ve III. Murad döneminde Manisa halkının bazı vergilerden muaf olması şehre olan göçün en önemli sebepleridir. Bu nedenle Manisa, bu yüzyılda yeniden metropolit bir yapı kazanmıştır (Emecen, 2003, s. 580). 18. ve 19. yüzyılda Saruhan Sancağının idari yapısına baktığımızda Güzelhisar, Menemen, Marmara, Mendehorya, Gördek, Gördes, Adala, Kayacık, Akhisar, Foçalar, Nif, Demirci, Kula, Alaşehir, Eşme, Salihli, Kırkağaç, Bergama, Soma ve Gedus olmak üzere toplamda 20 adet kazası; Sancak, Turgutlu, Belen, Palamut, Yunddağı, Ilıca, İnegöl, Selendi, Gelenbe, Borlu, Dağmarmara, Marmaracık ve Emlak gibi nahiyelerinin olduğunu görmekteyiz (Sezen, 2017, s. 62, 67, 261, 304, 423, 543, 579, 672, 694; Uluçay, 1955, s. 1-2).

Su kaynakları açısından zengin olan Manisa'da, Kütahya sancağı civarında bir dağdan çıkıp Manisa'dan ve Menemenden geçerek İzmir'in Karşıyaka karyesi civarında körfeze dökülen Gördes nehri bulunmaktadır. Toplamda 232 kilometre uzunluğa sahip nehrin gayet hızlı akmasından dolayı çevresinde bulunan mahallelere zarar vermemesi için setler çekilmiştir. Yaz aylarında suları çekilmesine rağmen kışın kar suları ve yağmurların

² Cami, medrese, türbe, hamam ve çeşme birimlerini içeren bir külliye yapısında olan Manisa Ulucami Saruhanoğulları'ndan Muzafferüddin İshak Çelebi tarafından yaptırılmıştır. Ayrıntılı bilgi için bk. M. Taha Tanman, "Manisa Ulucamii", *TDVİA*, C 42, TDV. Yay., İstanbul 2012, s. 110.

³ Kasr: köşk, saray, kâşâne. Bk. Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara 2005, s. 493.

bolluğundan dolayı sular üzerine değirmenler konulmuş ve faydalanılmıştır. Ayrıca Gördes nehri dışında Bakırçay, Alaşehir, Kum Çayı da su kaynakları arasındadır (Vilayet-i Salname-i Aydın, 1306, s. 94). Yeraltı sularının da bol olduğu sancakta Manisa, Salihli ve Bayındır taraflarında bazı kaplıcalar olmasına rağmen bunlar pek meşhur değildirler (Vilayet-i Salname-i Aydın, 1306, s. 98).

Manisa'da yer yüzü şekillerinin bütün biçimlerine rastlanabilmektedir. Ağırlıklı olarak %54'ünü dağlar oluşturmaktadır. Yükseklikleri 1000 metre olan Teymurcu (Demirci) ve Uzuncayayla dağı, Manisa dağı, yüksekliği 1500 metre olan Bozdağı, yüksekliği 1200 metre olan ve Bergama, Manisa ve Akhisar kazalarını birbirinden ayıran Karahasan dağları vardır. Manisa dağı ise Aydın vilayetinin en büyük dağlarından biridir (Vilayet-i Salname-i Aydın, 1306, s. 117; <http://www.manisa.gov.tr/sehr-i-sehzade-kadim-sehir-manisa>). Sancak topraklarının %46'sı ise orman ve makilerle kaplıdır (<http://www.manisa.gov.tr/sehr-i-sehzade-kadim-sehir-manisa>). Özellikle İzmir ve Saruhan sancakları dahilinde bulunan ormanlarda kereste imali yapılmıştır. Lakin İzmir ormanlarından imal olunan keresteler şehir içinde yapılan binaların inşasında kullanılmaya uygun olmadığından ve Saruhan ormanlarından çıkarılan kerestelerin de başka yerlere sevki mümkün olmadığından bunlardan hakkıyla istifade edilememiştir. Gerek İzmir gerekse Saruhan ormanlarından elde edilen odun, kömür ve çam kabuğu gibi ürünlerin ihracatı şehrin ekonomisine büyük katkı sağlamıştır. Fakat ormanlar o dönemde bekçiler tarafından iyi muhafaza edilemediği için bekçi sayısı arttırılmıştır. Ormanların korunmasına azami derecede önem verilip, kereste imalinde de çağın gerekliliklerinden asgari derecede faydalanılsa idi ormanlardan meydana gelen odun, kömür, çam kabuğu, palamut, sıgla ağacı yağı gibi birtakım ürünlerin hasılatı ve her çeşit kereste ihracatından dolayı orman gelirleri bir misli daha artabilirdi (Vilayet-i Salname-i Aydın, 1306, s. 99).

İç Anadolu'dan Ege kıyılarına kadar ulaşan tarihi yolların kesişme noktasında bulunması ve ticari ilişkiler hasebiyle bu dönemde ulaşım büyük önem verilmiştir. Özellikle son 5-10 yıl içinde vilayet dahilinde çok fazla yol, demiryolu, köprü vs. yapımına önem verilmiş ve bu yapılanmalar sayesinde ticaret fevkalade yükselmiştir (Sami, 1894, s. 2914). Bornova'dan Manisa kasabasına kadar 32890 metre yol, 5 köprü, 2 kasis vardır. Bunun 25230 metresi turabiden (toprak), 7660 metresi şose (taş kırıkları üzerine kum dökülerek yapılan karayolu)'dir. Manisa kasabasından Denizli nahiyesine kadar 299570 metre yol, 164 köprü, 35 kasis vardır. Bunun 150460 metresi turabi, 149110 metresi şosedir. Palamut çayından Akhisar kasabasına kadar 32960 metre yol, 22 köprü vardır. Bunun 16480 metresi turabi, 16480 metresi şosedir. Salihli kasabasından Timurcu kasabasına kadar 177500 metre yol, 52 köprü, 6 kasisi vardır. Bunun 103500 metresi turabi, 74 metresi şosedir. Borlu'dan Gördes kasabasına kadar 3000 metre yol vardır. Bunun 1500 metresi turabi, 1500 metresi şosedir. Alaşehir kasabasından Kula kasabasına kadar 61400 metre yol, 31 köprü, 38 kasisi vardır. Bunun 30700 metresi turabi, 30700 metresi şosedir. Kula kasabasından Eşme kasabasına kadar 63850 metre yol, 6 köprü vardır. Bunu 33840 metresi turabi, 30010 metresi şosedir. Alaşehir kasabasından Ayna Göl'e ve bazı şubelere kadar 40480 metre yol vardır. Bunun 23300 metresi turabi, 17180 metresi şosedir. Alaşehir kasabasından Eşme kasabasına kadar 12500 metre bir yol vardır. Bunun hepsi turabidir (Vilayet-i Salname-i Aydın, 1306, s. 119).

O döneme ait demiryolu ücret tarifesi (Vilayet-i Salname-i Aydın, 1306, s. 80-81) ise şöyledir:

<i>Timur Yolu Kumpanyası Ücret Tarifesi</i>						
<i>Adi Bilet</i>				<i>Azimet ve Avdet Bileti</i>		
<i>Yer adı</i>	<i>Birinci mevki kuruş</i>	<i>İkinci mevki kuruş</i>	<i>Üçüncü mevki kuruş</i>	<i>Birinci mevki kuruş</i>	<i>İkinci mevki kuruş</i>	<i>Üçüncü mevki kuruş</i>
Manisa	48	38	28	72	57	42
Çoban İsa	58	46	34	87	69	51
Kasaba	68	55	40	102	82	60
Urganlı	77	62	45	116	93	68
Ahmedli	83	97	49	125	101	74
Sart	90	73	53	135	110	80
Salihli	96	78	56	144	117	85
Monvak? Kahvesi	103	84	61	156	124	92
Dereköyü	112	90	66	168	135	99
İlhan	117	94	69	176	141	104
Alaşehir	122	100	72	180	150	108

Bulunduğu konum itibariyle iktisadi anlamda bir canlılık arz eden şehirde özellikle Saruhanoğulları zamanında yapılan deniz seferleriyle elde edilen ganimetler, İtalyan devletleriyle yapılan ticaret ve esir ticareti, iktisadi yönden büyümeye katkı sağlamıştır. Ancak XVII. yüzyılda İzmir'in kozmopolit bir yapıya dönüşmesi ve dışa açık önemli bir liman şehri olarak yükselmesi, Manisa'nın, Ege bölgenin başta gelen ticaret ve pazar yeri olma özelliğini yitirmesine neden olmuştur. Burada toplanan zirai ve sanayi ürünlerin İzmir, Eski ve Yeni Foça, Seferihisar, Urla ve Çeşme iskeleleriyle ihracatı yapılmıştır. Çarşı ve pazarlarıyla ün yapmış olan Manisa, bu yönüyle bir hayli ticari faaliyete sahne olmuş ve bunda İtalyan tacirlerle onlara aracılık yapan Yahudiler önemli rol oynamıştır. Bu ticaretin temel mallarını tahıl, yünl-pamuklu kumaş ve bezler, iplik, ham pamuk oluşturmaktadır. Ancak yukarıda da değinildiği üzere XVII. yüzyılda İzmir'in uluslararası ticarete ön plana çıkması, şehrin siyasi merkez olmak özelliğini yitirmesi ve sarayla olan bağının kesilmesi Manisa'yı her anlamda olumsuz etkilemiştir. İzmir'in gerisinde, gümrüklere getirilen zirai ürünlerin depolandığı yer olarak kullanılmıştır. Tüm olumsuzluklara rağmen üretim devam etmiş özellikle dünya pazarlarında giderek önemi artan pamuk bunun dışında üzüm, tahıl, yapağı, meşe palamudu, kök boya, tütün üretimi ve bunların ihracatı artmıştır (Emecen, 2003, s. 581).

Zirai ürünleri arasında üzüm, incir, kavun, buğday, arpa, pamuk, keten, afyon, mısır darısı, siyam, bakla, ak darı, zeytin, tütün, palamut, yulaf ve burçak ayrıca dağlarda yabani olan ve aşılınmamış zeytin ağaçları da vardır (Sami, 1894, s. 2914; Vilayet-i Salname-i Aydın, 1306, s. 105). Kavunları pek lezzetli olup İstanbul ve sair çevre illere dahi ihraç edilmiştir (Sami, 1894, s. 2914). 10-15 yıl öncesine kadar bağcılık sanatı ilerlemişken 4-5 seneden beri Fransa'dan gelen filoksera (asma biti) hastalığı yüzünden bağcılık biraz gerilemiştir. Hükümet tarafından birçok tedbir alınmasına rağmen pek tesirli olmamıştır. Bunun üzerine bir de Amerika asma kabukları da getirtilerek bağcılık sanatı sekteye uğratılmıştır. Bağcılık en fazla İzmir ve Saruhan sancaklarında ileriye gitmiş, özellikle üzüm mahsulü iyi olup bunun içinde de çekirdeksiz üzüm en kıymetlisi olmuştur. Mahsulat çok çeşitli olup bundan ziyadesiyle istifade edilmiştir. İklimin etkisiyle çeşidi bol olan sebzeler pek erken yetişir ve dışarıya da gönderilirdi. Meyve bakımından da çeşit çok olup bahçe işleriyle uğraşanlar bu durumdan fazlasıyla istifade etmişlerdir (Vilayet-i Salname-i Aydın, 1306, s. 105). Hayvanat ahalisi de çok olup daha çok sığır, at eşek, deve, koyun keçi vs. beslenmiştir (Sami, 1894, s. 2914).

Sanayi üretimine gelince, önceleri daha çok küçük esnaf gruplarca yapılmış olan sanayi ilerleyen zamanlarda daha da büyümüş, özellikle devlet adına donanmanın ihtiyacı olan yelken bezleriyle forsa gömleklik bezlerinin önemli bir bölümü Manisa'da dokunmuştur (Emecen, 2003, s. 581). Bu dönemde daha çok sanayi dokumacılığı gelişmiş olan Manisa'da özellikle Gördes ve Kula'da dünyaca ünlü olan ve çok rağbet gören pek kıymetli halılar imal edilmiştir. Hatta 30-40 senelik halılar satılığa çıkarıldığı vakit yeni olan halılardan daha pahalıya satılmıştır. Halıların içerisinde Manisa alacası modeli pek nefis yapılmaktadır. Avrupa'dan memlekete gelen turistlerin ilk önce halı mağazalarına uğramaları bu dalda ne kadar iyi olunduğunun bir göstergesidir. Yurt dışına halı ihracatı da cabasıdır. Bir aralık Avrupa'da çıkarılan Garibaldi (kola gibi) boyasının kullanılmaya başlamasıyla halı ticareti düşüş yaşamıştır. Bu solan boyalardan sonra halıcular yine kendi eski boyalarını kullanmaya başlamış ve eskisi gibi halı ticareti memnuniyet getirmiştir. Hatta Gördes ve Kula civarında çıkan halılar İran halılarını unutturacak dereceye kadar gelmiştir. Bugün bile Manisa alacaları o derece iyi olacaksa da biçare ki sanayinin gelişmekte gecikmesi bu alanda da zayıflara neden olmuştur. Saruhan sancağında halı dokumacılığı dışında ahalinin pek çoğu elbise ve döşeme de işlemişlerdir (Vilayet-i Salname-i Aydın, 1306, s. 107). Genel olarak baktığımızda ticari yönden gelişmekte olan Manisa'da XIX. yüzyılın sonlarına doğru toplamda 2 un, 2 pamuk ve 8 dokuma fabrikası, 9 kiremithane, 14 yağhane, 19 han, 20 tabakhane ve 153 mağaza var idi (Emecen, 2003, s. 581).

Yeraltı kaynakları bakımından da zengin olan Sancakta nerede bir kazı yapılırsa bir maden bulmak mümkündür. Madeni kaynaklar arasında Zımpara, krom, manganez, kömür, sim, kurşun, bakır, kükürt, çinko, amyant gibi ürünler vardır ve bunlar en fazla orman bölgelerinde bulunmaktadır. Madeni bolluk doğrudan ticarete katkıda bulunmuş ve bu madenler en çok İngiltere, Amerika, Almanya'ya ve Avrupa'ya ihraç edilmiştir. Madenler yerliler de dahil bazı kumpanyalar tarafından işletilmiştir. Bazı maden sahipleri doğrudan kendileri işletirken bazı maden sahipleri de kudreti yetmediğinden yardıma muhtaç kalmıştır. En çok sürümü olan krom madenidir. Madencilerden çok fazla paralara sahip olanlar olsa da maden alışverişinde bulunmamışlardır. Maden sahipleri cüz'i bir miktar karşılığında başka birine devretmeye mecbur bırakılmışlardır. Ve ne olursa olsun madenler vilayetin vazgeçemeyeceği serveti olmuşlardır (Vilayet-i Salname-i Aydın, 1306, s. 101).

Ticari özelliğinin yanı sıra dini ve kültürel anlamda da gelişme gösteren Saruhan sancağında 31 cami-i şerif, 37 mescid, 58 medrese, 60 kilise, 2 havra, 25 kütüphane, 6 hastane, 2 ılıca, mevcuttur (Sami, 1894, s. 2914). Özellikle kültürel faaliyetlerin yoğunlaştığı bir hüviyete sahip olan Manisa, bilhassa şehzadelerin ikamet ettiği dönemlerde adeta kültürel bir merkez haline gelmiştir. Ancak şehzadelerin sancağa çıkma usullerinin kaldırılmasıyla yaşanan olumsuzluklardan kültürel anlamda yaşanan gelişmeler de nasibini almıştır. XIX. yüzyıl sonlarında şehirde toplamda 1 idadi, 2 rüştiye, 10'u Müslümanlara, 2'si Rum, 2'si Ermeni ve 1'i Yahudilere ait 15 mektep ve 25 medrese bulunmaktadır (Emecen, 2003, s. 581).

1890 yılında merkez sancakta bulunan orta okulların öğretmenleri ve öğrenci sayıları aşağıdaki tabloda verilmiştir (Vilayet-i Salname-i Aydın, 1306, s. 161).

Birinci Mekteb-i Rüşdi	
	Aded-i Şakirdan
Muallim-i evvel Ömer Şaban Efendi Edirne Ruusu	16 Sınıf-1 Evvel
Muallim-i Sâni Halil Efendi	15 Sınıf-1 Sâni
Muallim-i Sâlis İbrahim Efendi	24 Sınıf-1 Sâlis
Muallim-i Rakka Edhem Sâlise	45 Sınıf-1 Rabia
	100 Mecmu (toplam)

İkinci Mekteb-i Rüşdi	
Muallim-i Evvel Ömer Fehmi Efendi Müderris	Muallim-i Sâni Hafız Tahir Efendi
Aded-i Şakirdan	Aded-i Şakirdan
7 Sınıf-1 Evvel	12 Sınıf-1 Sâlis
11 Sınıf-1 Sâni	25 Sınıf-1 Rabia

1890 yılında merkez sancakta bulunan ilkokulların öğretmenleri ve öğrenci sayısı aşağıdaki tabloda verilmiştir (Vilayet-i Salname-i Aydın, 1306, s. 161).

Manisa Şehrinde Bulunan Mekteb-i İbtidai				
Esami-i MeKâtip	Muallim-i Evvel	Muallim-i Sâni	Sülüs Muallimi	Şakirdan
Sultan	Mehmed Sami Efendi	İsmail Hakkı Efendi	Mehmed Tevfik Efendi	60
Karaköy	Hüseyin Şükrü Efendi	İbrahim Efendi	Mehmed ve Hüseyin Efendi	253
Hatuniye	Halid Efendi	İbrahim Efendi		97
Kurşunlu	Hafız Şakir Efendi	Celil Efendi		84
Cami-i Kebir	İsmail Efendi	Mehmed Efendi		146
Muradiye	Hacı Mehmed Efendi	Hüseyin Nuri Efendi		178
Çers-i Sağır	Bekir Efendi	Mehmed Faik Efendi		65

1890 yılında merkez sancakta bulunan Müslim ve Gayrı Müslim Sıbyan mektepleri ve öğrenci sayıları aşağıdaki tabloda verilmiştir (Vilayet-i Salname-i Aydın, 1306, s. 162).

Mahallat Derununda Müslim ve Gayrimüslim Sıbyan Mektebi	
Şakirdan- Mekteb	Şakirdan- Mekteb
437-17 İslam-ı Zükur	415-16 İslam-ı İnas
405-14 Gayrimüslim Zükur	795-13 Gayrimüslim İnas
196-5 Yahudi	

İdari Yapı ve Devlet Memurları

Liva Yönetimi

Arapça bir kelime olan livâ hem sancak hem de bayrak kelimelerinin karşılığı olmakla birlikte askerî teşkilât ve idarî manada kullanıldığı ayrıca idarî taksimatın ana birimi olduğu söylenebilir (Emecen, 1989, s. 93). Netice itibarıyla Liva (sancak), Osmanlı tımar sistemi içinde hem dirlik ve askerî birlik hem de o sancağa bağlı tımarlı askerlerin bulunduğu bölgeyi tanımlar. Sancaklar, kaza, nahiye ve köyler gibi alt birimlerden oluşmaktadır. Osmanlı Devleti zamanında özellikle Anadolu'daki sancakların bir kısmında bütünleşmeyi ve kaynaşmayı sağlamak amacıyla eski beylikler zamanındaki coğrafi sınırlarını pek bozmaması dikkat çekmiştir. Nitekim bu sancaklardan bir tanesi de Saruhan'dır (Emecen, 1989, s. 87-100).

Saruhanoğulları zamanında Saruhan sancağı (Manisa), Alaşehir'den İzmir körfezine, Bergama'dan Turgutlu ve Kemaliye'nin güneyine kadar uzanan sahayı kapsamaktaydı.

Sancak XVI. yüzyılda merkez kaza dışında Adala, Akhisar, Demirci, Gördek, Gördes, Güzelhisar, Ilıca, Kayacık, Marmara, Menemen ve Nif olmak üzere toplamda 11 kazadan oluşmaktadır. Manisa merkez kazasında ise Manisa, Canşa, Doğanhisarı, Palamut, Yengi ve Emlak adıyla altı nahiye bulunmaktadır. Burası şehzadelerin idareci oldukları dönemde diğer sancakların merkezi durumunda idi. 1833 yılında Anadolu eyaletinin dörde ayrılması sonucu Aydın vilayetine bağlanan Saruhan sancağına, 1867 yılında var olan kazalara ek olarak Eşme, Kula, Alaşehir, Kırkağaç, Bergama, Soma ve Gediz de dahil edilmiştir (Emecen, 2003, 581-582; Sami, 1894, s. 2914). 1890 yılında Saruhan sancağı mutasarrıflar⁴ tarafından idare edilmiştir. Bazen mutasarrıfların görev yerlerine gitmedikleri ve yerlerine vekil sıfatıyla Naibleri de gönderdikleri olmuştur. Ayrıca sancak yönetimlerinde, halkın da yönetime katılmasını sağlamak amacıyla idari, mali, eğitim, bayındırlık, tarım ve ticari işleri, idarî sorunları görüşüp karara bağlayan ve *Sancak İdare Meclisi* adı verilen meclisler de bulunmaktadır (Ortaylı, 2011, s. 80-81). 1890 Aydın Vilayet Salnamesi incelemeleri sonucunda sancakta görev yapan memurlar arasında yabancı isimlerin olduğu görülmüş ve buradan da Osmanlı Devleti'nin Gayrimüslim tebaayı göz ardı etmediği ve Müslümanlarla eşit derecede yönetildiği kanısına varılabilmektedir.

1890 Aydın Vilayet Salnamelerine göre Saruhan Sancağında bulunan kurumlar ve görevli memurların isimleri ve sayısal veriler şu şekildedir (Vilayet-i Salname-i Aydın, 1306, s. 29-30, 42-43, 45-46, 49, 60, 156-162):

Saruhan Sancağı Mutasarrıfları	
Alâeddin Paşa 1 Ağustos Sene 83 Mirmiran	
Aziz Paşa 24 Kanun-ı Evvel Sene 84 Mirmiran	
Nazif Paşa 7 Nisan Sene 86 Rumeli Beylerbeyi	
Zühdü Efendi 14 Teşrin-i Sâni Sene 87 Evveli	
Arif Paşa Rumeli Beylerbeyi	
Asaf Paşa 13 Mayıs Sene 89 Rumeli Beylerbeyi	
Ali Necip Paşa 6 Ağustos Sene 91 Mirmiran	
Hilmi Paşa 2 Nisan Sene 94 Rumeli Beylerbeyi	
Ahmed Necip Paşa 5 Şubat Sene 94 Mirmiran	
Salih Efendi Evvel-i Sâni	
Serveri Efendi 9 Kanun-ı Evvel Sene 98 Sudurdan	
Şakir Paşa 26 Şubat Sene 301 Rumeli Beylerbeyi	

Üçüncü Saruhan Taburu		
Binbaşı Şakir Bey		
Tabur Kâtibi Hacı Said Efendi		
Piyade		
Bölük Yüzbaşı	Mülazım-ı Evvel	Mülazım-ı Sâni
1 Mehmed Ağa	İsmail Ağa	Zekeriya Ağa
2 İsmail Ağa	Mustafa Ağa	Said Efendi
3 Mehmed Ali Efendi	Ahmed Efendi	Salih Efendi
4 Süleyman Ağa	Münhal	Receb Ağa
Süvari		
Bölük Yüzbaşı	Mülazım-ı Evvel	Mülazım-ı Sâni
1 Ahmed Efendi	Mustafa Ağa	Hacı Ahmed Ağa
Açıktan Yüzbaşı Hacı Mehmed Ağa		

Manisa Jandarma Alayının Mevcudu	Saruhan Sancağı Yenilenen	Polis	Efradının	Heyet-i
---	----------------------------------	--------------	------------------	----------------

⁴ Osmanlı idarî teşkilâtında “herhangi bir makam, görev veya memuriyeti elinde bulunduran, tasarruf eden” kişi anlamına gelir. Ayrıntılı bilgi için bk. ÖRENÇ, Ali Fuat., “Mutasarrıf”, *TDVİA*, C 31, TDV Yay., Ankara 2020, s. 377.

		<i>Tahsildar Sınıfı</i>	<i>Mecmuası</i>
<i>Piyade Efradı:</i>	<i>Süvari Efradı:</i>	Süvari Zabıtı: 1 Süvari Efradı: 34 Piyade Efradı: 23	Ser Komiser: --- İkinci Komiser: 1 Üçüncü Komiser: 1 Nefer: 13 Yekûn: 15
12 Çavuş, 4 Bölük Emîni, 32 Onbaşı, 256 Neferat, Yekûn: 304	5 Çavuş, 1 Bölük Emîni, 9 Onbaşı, 36 Neferat, Yekûn: 51		

<i>Umur-ı Nafia İdaresi</i>	
<i>Baş Mühendis Rive? Efendi</i>	<i>Kâtip Davud Bey</i>
<i>Saruhan Sancağı</i>	
Liva Mühendisi Asadur Efendi Üçüncü Kond Viktor Nikola Efendi Üçüncü Kond Zakar Madu Efendi	Birinci Kond Viktor Leon Kisak Efendi Üçüncü Kond Corci Efendi Üçüncü Kond İsmail Efendi

<i>Manisa Tuz Anbarı Memuriyeti</i>
Manisa Müdürü Mehmed Suad Efendi Başkâtip Sadık Efendi İkinci Kâtip Hasan Efendi Müskirat Kâtibi Bahaeddin Efendi Sandık Emîni Agob Efendi

<i>Saruhan Sancağı</i>	
<i>Me'murin-i Liva</i>	
Mutasarrıf Câvit Paşa Nâib Zühdü Efendi Müfti Mehmed Emin Efendi Muhasebeci Fâzıl Efendi Tahrirat Müdürü Faik Bey Defter-i Hâkani Memuru Namık Efendi Evkaf Müdürü Ali Bey	Rumeli Mahrec Mevâliyesi İzmir Pâye-i Mücerridi Sâniye Sâniye Evvel-i Sânişi Mütemayiz

<i>Meclis-i idare-i liva</i>	
<i>Re'is Mutasarrıf Paşa</i>	
Mütemayiz Müftü Efendi Muhasebeci Efendi Tahrirat Müdürü Efendi	Naib Efendi Osman Bey (Aza-yı Muntehaba) Hacı Ali Efendi Müderris (Aza-yı Muntehaba) Kostati Efendi (Aza-yı Muntehaba) Hacı Hayim Efendi (Aza-yı Muntehaba)

<i>Muhasebe-i Liva Kalemi</i>	
<i>Muhasebeci Muavini ve Vâridat Mukayyidi Mehmed Arif Efendi</i>	
Yevmiye Mukayyidi Hacı Zebur Efendi Muavini Hafız İbrahim Efendi Evrak Mukayyidi Ömer Fevzi Efendi Muavini Mustafa Efendi Cedvel Kâtibi Tevfik Efendi Refiki Hafız Ahmed Efendi	Varidat Mukayyidi Muavini Halil Efendi Hilmi Efendi Mesarefat Mukayyidi Sıdkı Efendi Mesarefat Mukayyidi Muavini Ahmed Efendi Sandık Emîni Ahmed Efendi

Tahrirât Kalemî	
Refik-i Evvel ve Kâtip-i Meclis-i İdare Edhem Efendi Sâlise	
Mukayyid Mehmed Efendi Muavini İbrahim Efendi Mülazım Hüseyin ve Diğer Hüseyin ve Mustafa ve Halid Efendiler	Mesud Fuad Bey Sâlise Mesud Ali Ekber Efendi Rabia Mübeyyiz Şükrü Bey ve Nesib ve Kazım ve Hüseyin Efendiler

Devâ'ir-i Adliye	
Mahkeme-i Bidayet	
Ceza Dairesi	Hukuk Dairesi
Re'is Süleyman Nâim Efendi Sâlise Aza Şemseddin Efendi Müderris Aza İstefan Efendi Aza Mülazimi Rıza Efendi	Re'is Nâib Efendi Mahrec Mevalisi Aza Hacı Mustafa Efendi Aza Penayut Efendi Aza Mülazimi Âtîf Efendi

Müddei-yi Umumi Muavini Reşat Bey Sâniye	
Başkâtip Ahmed Hulusi Efendi Sâlise Ceza-i Zâbt Kâtip Halil Efendi Ceza-i Zabt Kâtip Emin Efendi Mukavelat Muharreri Süleyman Efendi Refiki İdris Efendi Mübaşir Ahmet Ağa	Müstantik-i (Hukuk) Nezaret Hilmi Efendi Hukuk-ı Zabt Kâtipi Abdülhamid Efendi Hukuk-ı Zabt Kâtipi Nazif Efendi İcra Memuru Hacı Salih Efendi İcra Mübaşiri İsmail Ağa Diğeri Mehmed Ağa

Mahkeme-i Ticaret	
Re'is Mahmud Bey Sâniye Aza-yı Dâima Ahmed ve Anştaş Efendiler Başkâtip Edhem Efendi Mukayyid Mehmed Efendi	Hacı Hafız Süleyman Afendi (Aza-yı Muvakkide) Pıraşgüh? Efendi (Aza-yı Muvakkide) Kigork Efendi (Aza-yı Muvakkide) Yeşve ve Mâzâlyah Efendi (Aza-yı Muvakkide)

Mahkeme-i Şeriye	
Başkâtip Bekir Efendi Müderris Kâtip-i Sâni Hacı Bekir Efendi Sicilat Mukayyidi Eşref Efendi Müderris Tereke Kâtipi Mehmed Esad Efendi	Zabt Kâtipi Mustafa Asım Efendi Müderris Eytam Müdürü Mustafa Efendi Kâtip Mehmed Müzheri Efendi Tereke Kâtipi Hafız Mehmed Efendi

DeFTER- Hakani İdaresi	
Kâtip-i Evvel Necib Efendi Kâtip-i Sâni Ömer Refet Efendi Tapu Kâtipi Mehmed Tahir Efendi	Mülazım Ahmed Efendi Diğeri Abdurrahman Efendi Diğeri Hüseyin Efendi

Evkaf İdaresi	
Kâtip Süleyman Efendi Rabia Kâtip-i Sâni Hafız Ahmed Efendi İmaret Komisyonu Re'is Hacı Ali Efendi Müderris Bimarhane Memuru Hacı Hafız	Vekil-i Harç Raşid Efendi Aza Hacı Osman Efendi Aza Mehmed Efendi Aza Münhal Odacı Memiş Efendi

Ma-i Tahrir Vergi İdaresi	
Memur Mehmed Lütfü Efendi Vergi Kâtipi Osman Efendi	Umur-ı Nafia İdaresi Belediye Re'isi Latifah Efendi Ser Mühendis Asadur Efendi

Rıfki Hasan Ali Efendi Yıllık Vergi Kâtibi Hacı Hakkı Efendi Palamut Nahiyesi Kâtibi İbrahim Efendi Yunddağı Kâtibi Saim Efendi Rabia	Tarik Kâtibi Rıza Bey Rabia Kond Viktor Liyon Efendi Kond Nuri Bey
--	--

Ziraat Banka Şubesi**Memur Fuad Bey**

Re'is İsmail Efendi Aza Bekir Ağa Sâlise	Aza Avadis Efendi Sâlise Aza Anastas Efendi
---	--

Orman İdaresi**Ziraat Odası**

Müfettiş-i Sâni Vekili Tahsin Efendi Süvari Tahsin Süvari Salih ve Mehmed Mahir Efendiler Piyade Hacı İbrahim Ağa Piyade Necib ve Mehmed ve Mehmed Ali ve Hasan Piyade Süleyman ve Hasan Ağalar	Re'is-i Evvel Ahmed Ağa Kapıcı Baş Re'is-i Sâni Çerkes Mehmed Efendi Aza İzzet ve Mehmed Efendiler Aza Mustafa ve Karakaş Dişu Efendiler Aza Hacı Kumas? Efendi Kâtip Mehmed Efendi
--	--

Maarif İdaresi

Re'is Mehmed Emin Efendi İzmir Paye-i Mücerridi Re'is-i Sâni Faik Bey Sâniye Aza Mahmud Bey Sâniye Hacı Mustafa Efendi Müderris Şemseddin Efendi Müderris Ahmed Efendi	Nizameddin Bey Sâlise Ahmed Efendi Osman Efendi Mehmed Efendi Kostanti Efendi İvadis Efendi Sâlise Tahsildar Hafız Hasan Efendi
--	---

Tahsilat Komisyonu

Re'is Mutasarrıf Paşa Aza Muhasebeci Fazıl Efendi	Aza Vergi Memuru Lütfi Efendi Meclis-i İdare Azasından Hacı Hayim Efendi
--	---

Daire-i Belediye

Re'is Hacı Latifah Efendi Aza Hacı Hasan Ağa Aza Keresteci İzzet Efendi Aza Adnaş ve Agob Efendiler Başkâtip Rıza Efendi Kâtip-i Sâni Kadri Efendi Sandık Emimi Hüseyin Efendi Tabip-i Evvel Nizameddin Bey Sâlise	Aza İzzet Efendi Aza Bekir Ağa Sâlise Konturato Kâtibi Ahmed Efendi Matbaa Memuru Mustafa Efendi Gazhane Memuru Mustafa Efendi Tabip-i Sâni Vulahü Efendi Sâlise Ser Komiser Hacı Rıza Efendi
---	---

Nüfus İdaresi**Hapishane İdaresi**

Memur Şakir Efendi Kâtib Asım Efendi	Müdür Raşid-Kâtib Mustafa Efendiler Ser Gardiyan Hüseyin Efendi
---	--

Telgraf ve Posta İdaresi**Müdürü Hamdi Efendi Sâlise**

Muhabere Memuru Halil Efendi Muhabere Hilmi Efendi	Şakir Efendi Hasan ve Salih Efendiler
---	--

Reji İdaresi
Müdür Vekili Piraçyoti?

Muhasebe Kâtibi ve Sandık Emimi Mösyö Döçara
Anbar Kâtibi Mösyö Karfan
Ziraat Kâtibi Mösyö Hevyan?
Tütün Paket Mültezimi Mösyö Hölder

Türkce Kâtip Hacı Halil Efendi
Deavi Vekili Naum Efendi
Yapaslı? Kol Memuru Hacı Kırkor Efendi
Kolcubaşı Edhem Ağa

Mekteb-i İdadî

Müdür, Tarih-i Osmani, Tarih-i Umumi, Hesab ve İlm Servet-i Mîlel Muallimi Ata Bey Sâlise
Arabi ve Farsi ve Türki Muallimi Osman Efendi Edirne Ruus
Coğrafya-yı Osmani, Umumi ve Sanai Muallimi Nuri Bey
Kavanin-i Mülkiye ve Hususiye Muallimi Süleyman Naim Efendi Sâlise
Cebir, Kozmografya ve Makine ve Müsellesat Muallimi İsmail Sâlise
Tarih-i Tabii, Hikmet-i Hıfzı's-Sıhhat Muallimi Nizameddin Bey Sâlise
Fransızca Muallimi Hayim Efendi, Kimya ve Coğrafya ve Hendese Muallimi Mehmed Efendi
Resim Muallimi Mustafa Efendi
Mübassır Mustafa ve Ahmed Efendiler
Hademe Mustafa ve Yusuf Ağalar
Aded-i Şakirdan: 4 Birinci Sene, 7 İkinci Sene, 3 Üçüncü Sene, 6 Dördüncü Sene 5 Beşinci Sene

Me'murin-i Ecnebiye

Fransa Devleti Konsolos Vekili Mösyö Nepot?
Fransa Devleti Konsolos Tercümanı Mösyö Corcaki
Yunan Devleti Konsolos Vekili Mösyö Sükarati Zepasta?
Yunan Devleti Konsolos Tercümanı Mösyö Alku?
İtalya Devleti Konsolos Vekili Mösyö Gasyafran Seke?
İtalya Devleti Konsolos Tercümanı Mösyö David
İran Devleti Şebender Vekili Yanku Efendi
İran Devleti Şebender Tercümanı Ligoraki Efendi

Osmanlı Bankası Şubesi

Direktör Mösyö Franski
İkinci Direktör Mösyö Borel
Kâtibi İzzet Efendi Sâlise

Kaza Yönetimi

Osmanlı Devleti'nde kaza idaresinin başında kazaların mülki amirleri konumunda olan kaymakamlar bulunurdu. Sancak idaresinde bulunan mutasarrıfların görevlerinin aynı şekliyle sorumluluklara sahip kaymakamlar, Kaza İdare Meclislerine başkanlık yapar, kazanın her türlü idari, mali ve hukuki işleriyle de ilgilenirdi. Kaymakama yardımcı görevliler ise; Sandık Emini, Mal Müdürü, Tahrirat Kâtibi gibi bazı memurlar idi (Karataş, 2010, s. 22). 1890 yılı Aydın Vilayet Salnameleri ışığında Saruhan sancağında (Manisa) bulunan kaza ve nahiyelerdeki idari görevler ve memurlar aşağıda verilen tablolardaki gibidir (Vilayet-i Salname-i Aydın, 1306, s. 162-177).

Palamut Nahiyesi

Müdür Osman Efendi
Naib Ahmed Şerif Efendi
Tahrirat Kâtibi Mahmud Efendi
Metropolid Vekili Yordan Efendi

Kasaba kazası:

Kasaba Kazası	
Me'murin-i Kaza	
Ka'imakam İsmail Hakkı Efendi	
Naib Mustafa Asım Efendi Müftü Mustafa Efendi Mal Müdürü Edhem Bey Telgraf Müdürü Mehmed Efendi	İstanbul Ruusu Edirne Ruusu Tahrirat Kâtibi İsmail Efendi Duyun-ı Umumiye Memuru Mustafa Efendi

Meclis-i İdare-i Kaza	
Re'is Ka'imakam Bey	
Naib ve Müftü Efendiler Mal Müdürü Efendi Tahrirat Kâtibi Efendi (Aza-yı Tabiiye)	Hacı Hasan Efendi Ragıp Efendi Haralimbu? Ohannes Efendi (Aza-yı Muntehaba)
Mahkeme-i Bidayet	
Re'is Naib Efendi	
Aza Bekir Efendi Aza İstimat Efendi Başkâtip Hüseyin Hüsnü Efendi	Kâtip-i Sâni Ömer Hulusi Efendi Mukavelat Muharriri Necib Bey Müstantik Muavini Ahmed Refik Efendi

Daire-i Belediye	Ziraat Odası
Re'is Serveri Efendi Aza İbrahim Efendi Aza Mehmed Ağa Aza Hacı Ahmed Efendi Aza Uzun Yorki Efendi Aza Petro Efendi Aza Ohannes Efendi Kâtip Hasib Efendi Sandık Emini İbrahim Efendi Tabip Hasib Süleyman Efendi Sâlise	Re'is Hacı Ali Ağa Aza Hacı Numan ve Petro Efendiler Sandık Emini Şerif Efendi

Maarif İdaresi
Re'is Mustafa Efendi Aza İzzet Efendi Aza Hacı Ahmed Efendi Aza Abdülkerim Efendi Aza İbrahim Efendi Aza İsmail ve Hüsnü Efendiler

Ziraat Sandığı Heyeti	
Hayim Bedrus ve Yaverdan Efendiler	Kâtip Ali Efendi

Bazı Me'murin	
Mal Müdürü Muavini Şükrü Efendi Refiki Arif Hikmet Efendi Tapu Kâtibi Halid Efendi Sandık Emini Süleyman Efendi	Nüfus Memuru Veli Efendi Kâtibi Şerif Efendi Evkaf Vekili Ahmed Efendi

Mekteb-i Rüşdi	Mekteb-i İbtidai
Muallim-i Evvel İzzet Efendi Edirne Ruusu Muallim-i Sâni Hacı Ahmed Efendi Muallim-i Rakka İsmail Efendi Sâlise İzzet Efendi Edirne Ruusu Bevvab Hacı İsmail Efendi	Muallim-i Evvel Mustafa Efendi Muallim Mehmed Efendi Muaalim Diğer Mustafa Efendi Bevvab Süleyman Ağa

Ilca Nahiyesi	Dağmarmara Nahiyesi
Müdür Mahmud Efendi Kâtip Ahmed Efendi	Müdür Osman Remzi Efendi Kâtip Hafız Tevfik Efendi

Salihli kazası:

Salihli Kazası	
Me'murin-i Kaza	
Ka'imakam Osman Nuri Efendi Mal Müdürü Ali Efendi	Naib Mehmed Tevfik Efendi Tahrirat Kâtibi Ahmed Rüşdü Efendi
Meclis-i İdare-i Kaza	
Re'is Ka'imakam Bey	
Naib Efendi Mal Müdürü Efendi Tahrirat Kâtibi Efendi (Aza-yı Tabiiye)	Hüseyin Ağa Mustafa Efendi Vasıl Ağa (Aza-yı Müntehaba)

Mahkeme-i Bidayet	
Re'is Naib Efendi Aza Hacı Hafız Ahmed Efendi Müstantik Muavini Hüsnü Efendi	Başkâtip Şükrü Efendi Kâtip-i Sâni Musa Efendi Aza Mihail Ağa

Daire-i Belediye	
Re'is Alaiyeli Mehmed Efendi Aza Davud Efendi Apostol? Efendi	Aza Halil Ağa ve İsmail Efendi Kâtip Şevki Efendi Sandık Emmini Yaver Efendi

Mekteb-i İbtidai	
Muallim-i Evvel Haşim Efendi Muallim-i Sâni Hafız Mehmed Efendi Rakka Muallimi Kadri Efendi	

Maarif Komisyonu	Muhacir Komisyonu
Re'is Adil Efendi Aza İsmail ve Süleyman Ağalar Kâtip Kadri Efendi	Re'is Mehmed Efendi Aza İsmail Ağa Aza Hacı İsmail ve Mustafa Ağalar

Ziraat Sandığı Heyeti	Nafia Komisyonu
Re'is Hakkı Efendi Aza Şevki ve Mehmed Efendiler İsmail Ağa Memiku Efendi Muhasebe Kâtibi Mustafa Efendi	Re'is Şevki Efendi Aza Hacı İsmail Ağa Aza İsmail Ağa Aza Hacı Mustafa Ağa

Bazı Me'murin	
Nüfus Memuru Edip Efendi Kâtibi Hüseyin Hüsnü Efendi	Telgraf Memuru Şerif Efendi Tapu Kâtibi Hacı Rıza Efendi

Mal Müdürü Muavini Adil Efendi Refiki Kadri Efendi Mahkeme-i Şeriyeye Kâtibi Latifah Efendi	Sandık Emîni İsmail Efendi Polis Memuru Abdurrahman Efendi
---	---

Atla Nahiyesi	
Müdür Yusuf Ziya Efendi Naib Niyazi Efendi	Aza Hüseyin ve Mehmed Efendiler Kâtib Mehmed Tahir Efendi

Alaşehir kazası:

Alaşehir Kazası	
Me'murini Kaza	
Ka'imakam Hüseyin Hüsnü Bey	
Naib Edem Fehmi Efendi Musla-i Süleymaniye Mal Müdürü Ahmed Rüstem	Müftü Hacı Raşid Efendi Tahrirat Kâtibi Nuri Efendi
Meclis-i İdare-i Kaza	
Re'is Ka'imakam Bey	
Naib Efendi Mal Müdürü Efendi Tahrirat Kâtibi Efendi (Aza-yı Tabiiye)	Ahmed Efendi Hüseyin Ağa Yorgaki Efendi (Aza-yı Müntehaba)

Mahkeme-i Bidayet	Daire-i Belediye
Re'is Naib Efendi Aza Eyüb ve Tufan? Efendiler Kâtip-i Evvel Mehmed Ali Efendi Kâtip-i Sâni Mustafa Efendi Kâtip Mülazımı Hacı Mustafa Efendi Müstantik Muavini Abdülaziz Efendi Mukavelat Muharriri Şekib Efendi	Re'is Hacı Mehmed Efendi Aza Hacı Mustafa Efendi Aza Edhem Bey Hacı Himmet Ağa Aza Niğolaki Efendi Aza Hacı Vasıl ve Enkli? Efendiler Kâtip Ahmed Efendi Tabip Şükrü Efendi Sâlise

Maarif Komisyonu	Ziraat Banka Sandığı
Re'is Müftü Efendi Aza Hacı Mehmed Efendi Aza Veli Efendi Aza Eyüb Efendi Aza Ahmed Nuri Efendi	Re'is Hacı Mehmed Ağa Aza Hacı Mustafa ve Hüseyin Efendiler Aza Hacı Hafız ve Manol? Efendiler Aza Yinaku? Muhasebe Kâtibi Galib Efendi

Mekteb-i Rüşdi	Mekteb-i İbtidai
Muallim-i Evvel Ömer Efendi Muallim-i Sâni Hüsnü Efendi Muallim-i Rakka Nuri Efendi	Muallim-i Evvel Zühdü Efendi Muallim-i Sâni Hasan Efendi

Bazı Me'murin	
Mal Müdürü Muavini Abdülkadir Efendi Refiki Ahmed Efendi Refiki Sâni Kâmil Efendi Sandık Emîni Mehmed Efendi	Nüfus Memuru Hüseyin Sırrı Efendi Muavini Raşid Efendi Duyun-ı Umûmiye Memuru Mehmed Efendi Tapu Kâtibi Ali Rıza Efendi

Aynagöl Nahiyesi	
Müdür Vahdet Efendi Vergi Kâtibi Ahmed Efendi	Tahrirat Kâtibi Halil Rüşdü Efendi

Timurcu kazası:

Timurcu Kazası	
Me'murin-i Kaza	
Ka'imakam-ı Said Bey Sâniye	
Naib Mustafa Şerif Efendi Mal Müdürü Halil Hilmi Efendi	Müfti Hacı Hakkı Efendi Tahrirat Kâtibi Ahmed Efendi
Meclis-i İdare-i Kaza	
Re'is Ka'imakam Bey	
Naib ve Müfti Efendiler Mal Müdürü Efendi Tahrirat Kâtibi Efendi (Aza-yı Tabiiye)	Esad Ağa Hacı Mehmed Efendi Hacı Halil Ağa (Aza-yı Müntehaba)

Mahkeme-i Bidayet	
Re'is Naib Efendi Aza Ahmed Bahir Efendi Başkâtip Rıfat Efendi	Kâtip-i Sâni Kadri Bey Müstantik Muavini Vekili Hasan Efendi Şeriyye Kâtibi Ali Efendi
Daire-i Belediye	
Re'is Şeyh Mehmed Nuri Efendi Kâtibi Mustafa Lütfi Efendi Aza Ramiz ve Hacı Mehmed Efendiler	Maarif Meclisi Re'is Hacı Hakkı Efendi Aza Hacı Abdürrezzak Efendi Aza Ahmed Hafız ve Hacı Mustafa Efendiler

Bazı Me'murin	
Tapu Kâtibi Nuri Efendi Mal Müdürü Muavini Şemseddin Efendi Telgraf ve Posta Müdürü Şükrü Efendi Nüfus Memuru Ahmed Efendi Kâtibi Abdülmuttalib Efendi	Sandık Emni Ömer Lütfi Efendi Polis Münhal Zabıta Mülazımı Zekeriya Efendi Kâtibi Mehmed Efendi

Ziraat Komisyonu	Ziraat Bankası Sandığı
Re'is Ramiz Ağa Aza Abdürrezzak Ahmed Efendiler Hacı Hüseyin ve Hasan Efendiler	Re'is Hafız Ahmed Efendi Muhasebe Kâtibi Hüseyin Efendi Aza Abdürrezzak Efendi

Mekteb-i Rüşdiye	Mekteb-i İbtidai
Malum-ı Evvel Hacı Mustafa Efendi Malum-ı Sâni Himmet Efendi Rakka Muallimi Ahmed Efendi Aded-i Şakirdan 75	Muallim-i Evvel Mehmed Efendi Muallim-i Sâni Mehmed Efendi Aded-i Şakirdan 93

Kula kazası:

Kula Kazası	
Me'murin-i Kaza	
Ka'imakam Abdi Bey Sâlise	
Naib Hüseyin Kâmil Efendi Mal Müdürü Hüsnü Efendi Tahrirat Kâtibi Halil Efendi (Aza-yı Tabiiye)	Halil Efendi İzzet ve Atnaş Efendiler Ruhani Vekili Papa Manulaki (Aza-yı Müntehaba)
Mahkeme-i Bidayet	
Re'is Naib Efendi Aza Hacı Said ve Elya Efendiler Müstantik Muavini Hacı Ahmed Efendi	Şeriyye Kâtibi Mehmed Şükrü Efendi Mukavelat Muharriri Süleyman Efendi

Daire-i Belediye	
Re'is Halil Efendi Aza Hacı Mehmed ve Süleyman Efendiler Aza Yorgaki ve Flipu Efendiler	Kâtip Vasıf Efendi Sandık Emmini Halil Efendi Tabip Mihran Efendi Sâlise

Ziraat Sandığı Heyeti	
Celal ve Halil ve Yuvakim Efendiler	Kâtip İbrahim Efendi
Maarif Komisyonu	
Re'is Selim Ağa Aza Halil ve Said Efendiler Aza Süleyman ve Mustafa Efendiler	Ziraat Odası Re'is Şerif Efendi Aza Halil ve İzzet Efendiler Aza Şerif ve Anışaş Efendiler

Mekteb-i Rüşdi	
Muallim-i Evvel Ahmed Efendi Muallim-i Sâni Haled Efendi	Mekteb-i İbtidai Muallim-i Evvel Ali Rıza Efendi Muallim-i Sâni Hüseyin Efendi Muallim-i Sâlise Ahmed

Bazı Me'murin	
Nüfus Memuru İsmail Efendi Muavini Ali Efendi Mal Müdürü Hüsnü Efendi Muavini Hafız Ahmed Efendi Refiki Kâmil Efendi	Telgraf Memuru Rıfat Efendi Nevahi Vergi Kâtibi Hacı Osman Efendi Sandık Emmini Ali Efendi Tapu Kâtibi Atnaş Efendi Zabıta Memuru Mülazım Salih Ağa Polis Memuru Nuri Efendi

Selendi Nahiyesi	
Müdür Zeynelabidin Efendi Naib Hafız Hüseyin Efendi Tahrirat Kâtibi Ali Efendi	Aza Hacı Talip ve Mustafa Ağalar Aza Hacı Sadık ve Mustafa Ağalar Beldi Re'isi Hacı Şerif Ağa

Eşme kazası:

Eşme Kazası	
Me'murin-i Kaza	
Ka'imakam Necib Bey Sâniye Mal Müdürü Ahmed Niyazi Efendi	Naib Mustafa Efendi Müderris Tahrirat Kâtibi Mehmed Tevfik Efendi
Meclis İdaresi	
Re'is Ka'imakam Bey	
Naib Efendi Mal Müdürü Efendi Tahrirat Kâtibi Efendi (Aza-yı Tabiiye)	Mustafa Bey Ali Bey Mehmed Efendi (Aza-yı Muntehaba)
Mahkeme-i Bidayet	
Re'is Naib Efendi	
Aza Hacı Ömer Efendi Aza Hüseyin Efendi Başkâtip Mustafa Asım Efendi	Müstantik Muavini Münhal Kâtip-i Sâni Mehmed Şükrü Efendi İcra Mübaşirleri Mehmed ve Ahmed Ağalar

Daire-i Belediye	
Re'is Hacı Mustafa Ağa Aza Musa ve Yusuf Ağalar Aza Ali Ağa Kâtip Kâmil Efendi	Nafia Komisyonu Re'is-i Evvel Ka'imakam Bey Re'is-i Sâni Hacı Muhid Ağa Aza Ahmed ve Mehmed Ağalar Aza Mustafa ve Ali Ağalar
Maarif Komisyonu	
Ziraat Sandığı Heyeti	

Re'is Ahmed Efendi Aza Ramazan Ağa Aza Halil Ağa	Re'is Hacı Rüşdü Efendi Kâtip Halil Hilmi Efendi Aza Süleyman ve Hüseyin ve Hacı Ahmed Efendiler
--	--

Ziraat Odası	
Re'is İbrahim Ağa	Aza Mustafa ve Mehmed ve Ali Ağalar
Bazı Me'murin	
Mal Müdürü Muavini Mahlas Nuri Efendi Refiki Hafız Behram Efendi Sandık Emmini Süleyman Efendi Nüfus Memuru Asım Efendi Kâtipi Mehmed Kâmil Efendi	Telgraf Memuru Nuri Efendi Küre Müdürü Hacı Ali Efendi Tahrirat Kâtipi Ahmed Efendi Tapu Kâtipi Mehmed Efendi Zabıta Memuru Ahmed Ağa

Gördes kazası:

Gördes Kazası	
Me'murin-i Kaza	
Ka'imakam Nureddin Bey Sâniye	
Naib Yahya Hayri Efendi Bursa Ruusu Müftü Ali Saib Efendi Bursa Ruusu	Mal Müdürü Yusuf Ziya Efendi Tahrirat Kâtipi Hüseyin Efendi

Meclis-i İdare-i Kaza	
Re'is Ka'imakam Bey	
Naib ve Müftü Efendiler Mal Müdürü Efendi Tahrirat Kâtipi Efendi (Aza-yı Tabiiye)	Selim Efendi Abdah Efendi Hacı Kosti Efendi (Aza-yı Munteha)
Mahkeme-i Bidayet	
Re'is Naib Efendi Aza Rami Bey ve Penayut Efendi Müstantik Muavini Mehmed Efendi Eytam Müdürü Mehmed Fuhuli Efendi Kâtip-i Evvel Yusuf Efendi Sâni Mehmed Sadık Efendi Mukavelat Muharriri Şerif Efendi Mahkeme-i Şeriyeye Kâtipi Sakıb Efendi	Daire-i Belediye Re'is İbrahim Edhem Efendi Kâtip Hristo Efendi Aza Hacı Mustafa Efendi Aza Hacı Hafız Efendi Aza Hacı Kosti Efendi Tabip Ağal Efendi

Maarif Komisyonu	
Re'is Abdah Efendi	
Aza Hafız Abdah ve Hafız Mehmed Ali ve Hafız Mehmed ve İbrahim Efendiler	Kâtip Ahmed Namık Efendi Sandık Emmini Hacı Mustafa Ağa
Ziraat Sandığı Heyeti	
Re'is Mısto Efendi	Kâtip Ahmed Efendi
Me'murin-i Kaza	
Telgraf Müdürü İsmet Efendi Nüfus Memuru Hasan Efendi Muavini Ahmed Efendi Mal Müdürü Muavini Süleyman Efendi Refiki Emin Efendi	Tapu Kâtipi Cemal Efendi Borlu Vergi Kâtipi Mustafa Efendi Mekteb-i İbtidai Muallim-i Evvel Ahmed Efendi Mekteb-i İbtidai Muallim-i Sâni İbrahim Efendi Sandık Emmini Raşid Efendi

Borlu Nahiyesi	
Müdür Vekili Selim Efendi Naib Emin Efendi	Tahrirat Kâtipi Abdah Efendi Belediye Re'isi Süleyman Ağa
Kayalık Nahiyesi	
Naib Hafız Mehmed Efendi	Re'is-i Beldi Şerif Ağa

Soma kazası:

Soma Kazası	
Me'murin-i Kaza	
Ka'imakam Hüseyin Hüsnü Bey Sâniye Naib Necib Efendi Müftü Abdah Efendi	Mal Müdürü Rıfat Efendi Tahrirat Kâtibi Eşref Efendi Metropolid Vekili Papala Evinyos? Efendi
Meclis-i İdare-i Kaza	
Re'is Ka'imakam Efendi	
Naib ve Müftü Efendiler Mal Müdürü Efendi Tahrirat Kâtibi Efendi Metropolid Vekili Efendi (Aza-yı Tabiiye)	Hasan Efendi Abdah Efendi Lefter Efendi (Aza-yı Müntehaba)

Mahkeme-i Bidayet	
Re'is Naib Efendi Aza Nuri Bey Aza Yorgaki Efendi	Başkâtip Fethi Efendi İkinci Kâtip İsmet Efendi Müstantik Muavini Hüseyin Efendi Mukavelat Muharriri Nuri Efendi

Maarif İdaresi	Belediye Meclisi
Re'is Abdah Efendi Aza Hacı Ali Ağa ve Hacı Hafız Ali Ali Rıza ve Hacı Hafız Mehmed Emin ve Hacı Abdah Efendiler	Re'is Hacı Yusuf Efendi Aza Mehmed ve Hacı Halil ve Ali ve Hacı Yorki Ağalar ve Argiri ve Kâtip İbrahim Efendiler

Ziraat Sandığı Heyeti	Ziraat Komisyonu
Re'is Hacı Mehmed Efendi Aza Hacı Ali ve Argir ve Mehmed Ağalar, Kâtip İbrahim Hilmi Efendi	Re'is Abdurrahman Efendi Aza Hacı Mustafa Efendi Aza Hacı Kadri
Mekteb-i Rüşdi	Mekteb-i İbtidai
Muallim-i Evvel Receb, Sâni Ali Efendiler Refia Muallimi İbrahim Efendi	Muallim-i Evvel Ahmed Efendi Muallim-i Sâni Hafız Mustafa Efendi
Bazı Me'murin	
Mal Müdürü Muavini Ali Efendi Refiki Ali Efendi Sandık Emimi Mehmed Efendi Tapu Kâtibi İsmail Hakkı Efendi Maden Memuru Osman Efendi	Telgraf Müdürü Şevket Bey Sâlise Nüfus Memuru Mehmed Efendi Kâtibi İbrahim Sırrı Efendi Maden Müfettişi Mehmed Ağa Maden Kâtibi Derviş Efendi

Akhisar kazası:

Akhisar Kazası	
Me'murin-i Kaza	
Ka'imakam Rafet Bey Sâlise Naib Abdülmuin Efendi Müftü Abdah Efendi	Mal Müdürü Mustafa Efendi Tahrirat Kâtibi Mehmed Ali Efendi
Meclis-i İdare-i Kaza	
Re'is Ka'imakam Bey	
Naib ve Müftü Efendiler Mal Müdürü Efendi Tahrirat Kâtibi Efendi (Aza-yı Tabiiye)	Hacı Ahmed Efendi Diğer Hacı Ahmed Efendi Hacı Elya Efendi (Aza-yı Müntehaba)

Mahkeme-i Bidayet	
Re'is Naib Efendi Aza Halil ve Serviye Efendi Mukavelat Muharriri Enveri Efendi Refiki İbrahim Efendi	Başkâtip Vekili Hakkı Sâni İsaî Efendi Müstantik Muavini Asavur? Feyzi Efendi Mahkeme-i Şeriyeye Kâtibi Kazım Efendi Eytam Müdürü Tahir Efendi
Daire-i Belediye	
Re'is Hacı Mehmed Ağa	
Aza Arif ve Hacı Hasan Ağalar Aza Kirkor Hacı Esperu Efendi Aza Hacı Nikola Efendi	Kâtip Ahmed Efendi Tabip Maveramani Efendi Sandık Emîni Mustafa Efendi

Ziraat Sandığı Heyeti	
Re'is Arif Efendi	
Aza Hacı Hasan Ağa Aza Hacı Mihal Efendi	Aza Hacı Abdah Ağa Kâtip Hasan Efendi
Mekteb-i Rüşdi	
Ziraat Komisyonu	
Muallim Fehmi Efendi Rakka Muallimi Mehmed Ali Efendi Bevvab İsmail Efendi	Re'is Hacı Osman Efendi Aza Hacı Abdah ve Ahmed Efendiler Aza Hacı Mihal ve İstefan Efendiler

Maarif Komisyonu	
Re'is Müfti Efendi	
Aza Müderris Mehmed Efendi Aza Hacı Osman Efendi	Aza Ömer Efendi Aza Hacı Osman Efendi
Mekteb-i İbtidai	
Muallim-i Evvel Hafız Ahmed Efendi Muallim-i Sâni Salih Efendi	Muallim-i Sâlis Mehmed Ali Efendi Muallim-i Rabia Hafız Hüseyin Efendi Refiki Mehmed Dürri Efendi

Bazı Me'murin	
Tapu Kâtibi Hafız Musa Efendi Mal Müdürü Muavini Ahmed Efendi Refiki Hakkı Efendi Marmara Vergi Kâtibi Ali Efendi Yoklama Kâtibi İbrahim Efendi	Telgraf Memuru Hurşid Efendi Duyun-ı Umûmiye Memuru Kâmil Efendi Nüfus Memuru Kifayeddin Efendi Kâtibi Kasım Efendi

Marmaracık Nahiyesi	
Müdür Receb Ferid Efendi Kâtip Rüstem Efendi	Aza Mehmed ve Hasan Ağalar Aza Hacı İbrahim ve Nikolaki Efendiler

Kırkağaç kazası:

Kırkağaç Kazası	
Me'murin-i Kaza	
Ka'imakam Mehmed Şükrü Efendi	
Naib Ahmed Şevki Efendi Müderris Müfti İsmail Hakkı Efendi	Mal Müdürü Ali Rıza Efendi Tahrirat Kâtibi Ahmed Kâmil
Meclis-i İdare-i Kaza	
Re'is Ka'imakam Bey	
Naib ve Müfti Efendiler Mal Müdürü Efendi Tahrirat Kâtibi Efendi (Aza-yı Tabiiye)	Süleyman Efendi Hacı Emin Efendi Münhal Efendi (Aza-yı Müntehaba)

<i>Mahkeme-i Bidayet</i>	<i>Daire-i Belediye</i>
Re'is Naib Efendi Aza Hacı Süleyman Efendi Aza Hacı Kigork Efendi Kâtip-i Evvel Osman Nuri Efendi Sâni Osman Hulki Efendi Müstantik Muavini Toma? Efendi	Re'is Mustafa Ağa Aza Hasan Ağa Aza Hacı Mustafa Ağa Aza Osman Ağa ve Yuvanaki Kâtip Sandık Emni İbrahim Hakkı Efendi Beldi Tabipi Kabriyel Efendi Sâlise

<i>Mekteb-i Rüşdi</i>	<i>Mekteb-i İbtidai</i>
Muallimi-i Evvel Mustafa Efendi Bursa Ruusu Muallim-i Sâni Tahir Efendi Aded-i Şakirdan 45	Muallim-i Evvel Hacı Hafız Mehmed Emin Efendi Muallim-i Sâni Mehmed Emin Efendi Muallim-i Sâlis Mustafa Efendi
<i>Ziraat Sandığı Heyeti</i>	<i>Nafia Komisyonu</i>
Re'is Ahmed Efendi Kâtip Mehmed Efendi	Re'is Hacı Mehmed Ağa Aza Emin Efendi Mustafa Ağa
<i>Ziraat Odası</i>	<i>Maarif Komisyonu</i>
Re'is Hacı Ahmed Ağa Aza Mustafa ve Beyramoğlu Mihal Aza Ahmed Efendi	Re'is Abdülmecid Efendi Aza Süleyman Bey Aza Akif ve İsperaki Efendiler

<i>Bazı Me'murin</i>	
Mal Müdürü Muavini Tahsin Efendi Refiki Nazmi Efendi Nüfus Memuru Hacı Ahmed Efendi Muavini Ahmed Efendi	Sandık Emni Cemal Efendi Telgraf Müdürü Ali Rıza Efendi Tapu Kâtibi Hasan Efendi Zabıta Memuru Mustafa Ağa

<i>Gelenbe Nahiyesi</i>	
Müdür Mehmed Emin Efendi Naib Hacı Hafız Süleyman Efendi	Tahrirat Kâtibi Ahmed Hulusi Efendi Aza Süleyman Efendi Ahmed ve Mehmed Ağalar

Sonuç

Osmanlı Devleti'nin özellikle son dönemleri için önemli resmî vesikaları olan salnameler, vilayetlerin tarihi, merkez teşkilatı, idari teşkilat, nezaretleri hakkında bizlere değerli bilgiler sunmaktadır. Bu bağlamda çalışmamıza konu olan Aydın Vilayet Salmameleri, Osmanlı Devleti'nin şehzadeler şehri olarak nam kazanmış Saruhan (Manisa) Sancağı hakkında verdiği bilgiler çok mühim bir yere sahiptir. 1306/1890 Aydın Vilayet Salnamesi incelendiğinde Saruhan Sancağının coğrafi yapısı, doğal zenginlikleri ve güzellikleri, fiziki yapısı, iklimi, nüfusu, yeraltı kaynakları, ekonomisi vs. gibi bilgilerin detaylı verilmesinin yanı sıra merkez sancak başta olmak üzere sancakta yer alan kaza ve nahiyelerin adları, burada bulunan idari kurumlar ve görevli memurların kayıtlarının düzenli olarak tutulmaya çalışıldığı da görülmektedir.

18. ve 19. yüzyılda Saruhan Sancağının idari yapısına baktığımızda Güzelhisar, Menemen, Marmara, Mendehorya, Gördek, Gördes, Adala, Kayacık, Akhisar, Foçalar, Nif, Demirci, Kula, Alaşehir, Eşme, Salihli, Kırkağaç, Bergama, Soma ve Gedus olmak üzere toplamda 20 adet kazası vardır. Sancak, Turgutlu, Belen, Palamut, Yunddağı, Ilıca, İnegöl, Selendi, Gelenbe, Borlu, Dağmarmara, Marmaracık ve Emlak gibi nahiyelere de sahiptir. Çalışmamıza konu olan 1890 Aydın Vilayet Salmamelerinde verilen bilgiler ışığında sadece Menemen, Gördes, Kayacık, Akhisar, Demirci, Kula, Alaşehir, Eşme, Salihli, Kırkağaç, Bergama, Soma ve Gedus kazalarının ve Turgutlu, Dağmarmara, Palamut, Yunddağı, Ilıca, Selendi, Gelenbe, Borlu, Aynagöl ve Marmaracık nahiyelerinin isimleri zikredilmiştir. Yine salnameye göre liva merkezi olan Manisa kasabasıyla doğrudan doğruya Manisa'ya bağlı kaza ve köylerde 87508 nüfus vardır. Bunların içinde İslam dinine mensup Müslümanlar

dışında, Rum, Ermeni, Bulgar (Katolik), Yahudi ve Latin (Protestan) gibi çeşitli ırk ve dine mensup insanlar da vardır. Nüfus bilgileri verilirken cinsiyet ayrımı yapılmadan genel olarak toplam nüfus verilmiştir. Burada dikkat çeken sancak nüfusunun çeşitli ırk ve dine mensup insanlardan müteşekkil olduğudur.

Salnamede Saruhan Sancağının iklim ve tarım ürünlerinden ayrıntılı bahsedilmektedir. Bu bağlamda sancak topraklarının çok verimli, ürün çeşitliliğinin, üretimin ve tarım ticaretinin bol olduğunu görmekteyiz. Ayrıca Sancak topraklarının %46'sının orman ve makilerle kaplı olmasından dolayı odun, kömür ve çam kabuğu gibi ürünlerin ihracatı şehrin ekonomisine büyük katkı sağlamıştır. Ekonomik olarak bazı dönemlerde iniş-çıkışlar yaşansa da genel anlamda bulunduğu konum itibarıyla de ithalat ve ihracatın iyi olduğunu özellikle halı dokumacılığının “ki dünyaya nam salmış” derecede geliştiğini söyleyebiliriz. Tarihi eser bakımından zengin olan şehirde özellikle XV. ve XVI. yüzyıllarda şehzadelerin Manisa’da ikametleri sırasında birçok tarihi eserler yapılmış, zamanla buralar nüfus yoğunluğundan ötürü birer yerleşme alanları olmuştur.

Sultan II. Abdülhamid Han döneminde tutulan ve çalışmamıza konu olan 1890 Aydın Vilayet Salnamesinde, imparatorluğun önemli bir sancağı olan Saruhan Sancağında, idari teşkilatın yeterince oluşturulduğu, idareye toplumsal katılımın sağlandığı ve Gayrimüslim tebaanın dışlanmayarak idari görevlerde buldukları görülmektedir.

Kaynakça

Sürelî Yayınlar

Vilayet-i Salname-i Aydın, (R. 1306-M. 1890). Def’a 12, s. 1-217, Aydın: Aydın Vilayet Matbaası.

Araştırma ve İncelemeler

Aydın, B., (2009). “Salnâme”, *TDVİA*, Cilt: 36, İstanbul: TDV Yay., ss. 51-54.

Ceylan, M., (2018). *Timar Rûznâmçe Defterlerine Göre Saruhan Sancağı Timarlı Sipahileri (1595-1617)*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Devellioğlu, F., (2005). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Ankara: Aydın Kitapevi Yayınları.

Duman, H., (2000). *Osmanlı Sâlnameleri ve Nevsâlleri Bibliyografyası ve Toplu Katoloğu*, Cilt: 1, Ankara: Enformasyon ve Dokümantasyon Hizmetleri Vakfı Yayınları.

Emecen, F., (2003). “Manisa”, *TDVİA*, Cilt: 27, Ankara: TDV Yay., ss. 577-583.

-----,(2009). “Saruhanoğulları”, *TDVİA*, Cilt: 36, İstanbul: TDV Yay., ss. 170-173.

-----,(1989). *XVI. Asırda Manisa Kazası*, Ankara: TTK.

Karakuyu, M., (2007). “Manisa Şehrinde Mahallelerin Tarihsel Gelişimi”, *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, C 4, S 2, , ss. 1-20.

Karataş, Y., (2010). *Sultan II. Abdülhamid Döneminde Erzurum (Sosyal, Ekonomik, İdari ve Demografik Yapı)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum: Erzurum Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Karpat, H. K., (2010). *Osmanlı Nüfusu 1830-1914*, İstanbul: Timaş Yayınları.

Ortaylı, İ., (2011). *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840-1880)*, Ankara: TTK.

Örenç, A. F., (2020). “Mutasarrıf”, *TDVİA*, Cilt: 31, Ankara: TDV Yay., ss. 377-379.

Palalı, İ., (2010). “Osmanlı Salnameleri ve Tarih Araştırmalarındaki Kaynak Olarak Önemi”, *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S 23, Şanlıurfa, ss. 1-13.

Sezen, T., (2017). *Osmanlı Yer Adları*, Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü.

- Sütçü, T., (2004). “Sosyal Bilimlerde Araştırma Kaynağı Olarak Almanaklar, Salnameler ve Yıllıklar”, *İlmi Araştırmalar Dergisi*, S 18, İstanbul, s. 79-92.
- Şahin, İ., (2016). “Saruhan ve Saruhanoğullarının Kökeni Üzerine”, *Dil Araştırmaları*, S 18, ss. 219-233.
- Şemseddin S., (2004). *Kâmûs-ı Türkî*, İstanbul: Çağrı Yayınları.
- , (1894). *Kamusu'l-Alam*, Cilt: 4, İstanbul: Mihran Matbaası.
- Tanman, M. T., (2012). “Manisa Ulucamii”, *TDVİA*, Cilt: 42, İstanbul: TDV. Yay., ss. 110-111,
- Uluçay, M. Ç., (1955). *18. ve 19. Yüzyılda Saruhan'da Eşkıyalık ve Halk Hareketleri*, İstanbul: Berksoy Basımevi.
- Uyar, R., (2011). *Osmanlı Salnamelerinde Bergama*, Yüksek Lisans Tezi, Diyarbakır: Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı.
- Ünal, M. A., (2011). *Osmanlı Tarih Sözlüğü*, İstanbul: Paradigma Yayıncılık.

Elektronik Kaynaklar

<http://www.manisa.gov.tr/sehr-i-sehzade-kadim-sehir-manisa>.